

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : 2002

Maelekezo

1. Karatasi hii ina sehemu A, B, C, D na E.
2. Jibu maswali yote katika sehemu A, B, C na D na maswali **mawili (2)** kutoka sehemu E.

maktaba.tetea.org

1. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu maswali kwa kuandika herufi ya jibu sahihi katika karatasi ya kujibia.

(i) Kichwa cha habari kinachofaa kwa kifungu hiki ni

- A. Matumizi ya dawa
- B. Faida za dawa
- C. Athari za pombe na dawa za kulevya
- D. Dawa zetu
- E. Dawa za kulevya

Jibu sahihi ni A. Matumizi ya dawa.

Sababu ni kuwa kifungu chote kimeeleza juu ya matumizi ya dawa, faida zake na madhara yake kwa mtumiaji na jamii.

(ii) “Dawa tunazotumia nyingi ni muhlai kwa afya zetu”. Maana yake ni

- A. dawa zinatolesha balaa ya afya zetu
- B. dawa zenye kutokubaliana na afya zetu
- C. afya za binadamu lazima ziboreshwe kwa dawa
- D. dawa za kulevya ni hatari kwa afya zetu
- E. dawa tunazotumia ni zenye hali nzuri kwa afya zetu

Jibu sahihi ni C. afya za binadamu lazima ziboreshwe kwa dawa.

Sababu ni kuwa kifungu kinaonyesha kwamba dawa nyingi hutumika kuboresha afya za binadamu ingawa zikinywewa vibaya huleta madhara.

(iii) Neno “aghalabu” katika kifungu hiki limetumika kama

- A. hususan
- B. kwa kuwa
- C. angalau
- D. mara nyingi
- E. hatuna budi

Jibu sahihi ni D. mara nyingi.

Sababu ni kuwa neno “aghalabu” lina maana ya jambo linalojirudia mara kwa mara, yaani “mara nyingi.”

(iv) Mwandishi ana maana gani anaposema “Mazaha mazaha mwisho utashi”?

- A. Dawa zinaweza kuleta usaha mtu akizidiwa
- B. Tusiweke dawa karibu na watoto
- C. Tuwe makini na matumizi ya dawa
- D. Tusicheze pombe
- E. Hatutwezi kufanya dawa kama kiburudisho

Jibu sahihi ni C. Tuwe makini na matumizi ya dawa.

Sababu ni kuwa msemu huu unasisitiza kwamba tusicheze na dawa au kuzidharau kwa sababu mwishowe huleta madhara makubwa.

(v) Matokeo ya matumizi mabaya ya dawa ni

- A. kisukari, kifafa na kifo kikuu
- B. utumaji wa bangi, heroini na kokeini
- C. kupenda anasa za dunia
- D. watu kuacha pombe, heroini na bangi
- E. watu kupata matatizo shuleni, nyumbani na katika jamii

Jibu sahihi ni E. watu kupata matatizo shuleni, nyumbani na katika jamii.

Sababu ni kuwa kifungu kinaeleza kuwa matumizi mabaya ya dawa husababisha matatizo katika nyanja zote za kijamii.

(vi) Sababu kuu ya watu kutumia dawa ni

- A. kujiburudisha wao wenyewe
- B. kupunguza matatizo shuleni
- C. kujitibu wanapopatwa matatizo ya afya
- D. kurefusha maisha wanapokaribia kufa
- E. kuzuia dawa kwa uangalifu zisidhuru afya

Jibu sahihi ni C. kujitibu wanapopatwa matatizo ya afya.

Sababu ni kuwa dawa hutumika kwa lengo la kutibu wagonjwa na kupunguza makali ya magonjwa.

(vii) Kwa ujumla aya ya kwanza katika kifungu hiki inaelezea nini?

- A. Dawa zote ni haramu
- B. Dawa zote ni kwa ajili ya watu

- C. Utumiaji wa dawa udhiane na sheria za shule na za jamii
- D. Dawa zote zina uwezo wa kuathiri afya zetu
- E. Dawa za kulevya ni hatari kuliko dawa nyingine zote

Jibu sahihi ni D. Dawa zote zina uwezo wa kuathiri afya zetu.

Sababu ni kuwa aya ya kwanza imeeleza kuwa matumizi mabaya ya dawa husababisha matatizo shuleni, nyumbani na katika jamii.

(viii) Neno “takribani” katika kifungu hiki maana yake ni

- A. karibu
- B. mara kwa mara
- C. ambapo
- D. ingawa
- E. jingekuwa

Jibu sahihi ni A. karibu.

Sababu ni kuwa “takribani” ni neno linaloonyesha makadirio ya ukaribu wa idadi au jambo fulani.

(ix) Mwandishi anatusia nini katika kifungu hiki?

- A. Dawa zote ni nzuri
- B. Mazoea hujenga tabia
- C. Dawa zitumike kwa uangalifu
- D. Dawa zichunguzwe na Mkemi Mkuu kabla ya kutumika
- E. Watu wengi hawafahamu kutumia dawa wanazopewa

Jibu sahihi ni C. Dawa zitumike kwa uangalifu.

Sababu ni kuwa ujumbe mzima wa kifungu ni kwamba dawa zinaweza kusaidia au kudhuru kulingana na zinavyotumika.

(x) Mwandishi anadokeza nini juu ya pombe?

- A. Ina masharti magumu kwa watumiaji
- B. Ni chanzo kikuu cha uzembe
- C. Haifai kwa madereva wote
- D. Ni kiburudisho cha watu wengi
- E. Huweza kuleta madhara kwa watu mbalimbali

Jibu sahihi ni E. Huweza kuleta madhara kwa watu mbalimbali.

Sababu ni kuwa kifungu kinasema pombe huweza kuathiri akili za watu na kuwasababisha kushindwa kujimudu.

2. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha andika ufupisho wa maneno hamsini (50).

Ufupisho:

Fasihi simulizi za Kiafrika zimehifadhi historia, maadili na mila tangu jadi. Hadithi, ngano, vitimbi na visa vilivyopokewa kutoka kizazi hadi kizazi viliendeleza utamaduni na kuonya kuhusu matendo mabaya. Pia simulizi zilihimiza ushujaa na uzalendo, zikibadili mitindo kadiri ya nyakati, hivyo zikabaki muhimu kama rejea ya maisha ya jamii.

3. Chunguza kwa makini orodha A na B kisha eleza maana ya vifungu vya maneno katika orodha A kwa kutumia orodha B.

- (i) Wamewaibia – A (Uambishaji wa maneno)
- (ii) za Kilimanjaro nzuri zaidi – F (Kiwakilishi cha-unganifu)
- (iii) utoto wa mzee Sungura – G (Kiambishi cha nafsi ya pili wingi)
- (iv) Jioshe – H (Agizo)
- (v) Manyambuliko – J (Manyambuliko)

4. Sentensi zifuatazo ni tata. Toa maana mbili ili kuthibitisha utata huo.

- (a) Juma amenunua mbuzi.

Inaweza kumaanisha Juma amenunua mnyama mbuzi. Pia inaweza kumaanisha Juma amenunua nyama ya mbuzi.

- (b) Ile nyumba ya wageni.

Inaweza kumaanisha nyumba waliyojenga wageni. Pia inaweza kumaanisha nyumba ya kuwahifadhi wageni.

- (c) Yeye aliwachezea wanangu.

Inaweza kumaanisha aliwachezea kama mchezo. Pia inaweza kumaanisha aliwafanyia mzaha au utani.

(d) Zame amejiia fedha yake.

Inaweza kumaanisha Zame amejiwekea fedha benki. Pia inaweza kumaanisha Zame ameutumia vibaya au amejiibia mali yake.

(e) Unaweza kuimba babu alimwuliza mtoto.

Inaweza kumaanisha babu alimwuliza mtoto kama anaweza kuimba. Pia inaweza kumaanisha mtoto ndiye aliyemuuliza babu kama anaweza kuimba.

5. Andika insha yenye maneno 100 kuhusu moja ya mada zifuatazo: (a) Mtu ambaye natamani kuonana naye (b) Mechezo kwetu hutuzwa (c) Siku ya wapendanao.

Insha: Mtu ambaye natamani kuonana naye

Mtu ambaye natamani kuonana naye ni baba yangu mzazi. Kwa muda mrefu tumekuwa mbali kutokana na kazi zake za mara kwa mara. Hata hivyo, kila ninapomkumbuka napata hamasa ya kuendelea kusoma kwa bidii ili nimfurahishe. Baba yangu ni mfano bora wa nidhamu na hekima. Amenifundisha kupenda watu na kuishi kwa uaminifu. Ningetamani tukutane tena tuzungumze mambo ya kifamilia na elimu. Mikutano hiyo ingenipa nafasi ya kujifunza mengi kutoka kwake. Namuomba kila siku awe na afya njema ili siku moja tuwe pamoja tena.

6. Kwa kutumia mifano, eleza kwa ufupi maana na aina tatu za tungo.

Tungo ni sentensi kamili inayoundwa na maneno yenye maana. Kuna tungo rahisi, ambazo huwa na kiarifu kimoja tu, mfano: Mtoto analia. Kuna tungo changamano, zinazoundwa na zaidi ya kiarifu kimoja, mfano: Alipofika sokoni alinunua ndizi. Pia kuna tungo tata, ambazo maana yake hubadilika kulingana na muktadha, mfano: Juma ana peni.

7. Changanua sentensi zifuatazo kwa njia ya jedwali:

(a) Dada mmoja alitenda kanga nzuri – Kiwakilishi cha idadi (mmoja), kiarifu (alitenda), nomino (dada, kanga).

(b) Paka amemla panya – Nomino (paka, panya), kitenzi (amemla).

8. Ainisha maneno katika sentensi zifuatazo:

(a) Wanafunzi hodari hufulu mara kwa mara – Hodari (kivumishi), mara kwa mara (kielezi).

(b) Kucheza kwao si kupendwa tena – Kucheza (kitenzi nomino), kwao (kiwakilishi), si kupendwa

(kitenzi kishirikishi).

(c) Hivi ni matatizo barua mapema – Matatizo (nomino), mapema (kielezi).

(d) Paka ana panya ni maadui – Paka (nomino), panya (nomino), maadui (nomino).

(e) Nilipolipiza likalipuka lilip – Nilipolipiza (kitenzi), likalipuka (kitenzi), lilip (kiarifu).

9. Nominisha vitenzi vifuatavyo:

Hujumu – hujuma

Azimia – azimio

Sifu – sifa

Tubu – toba

Tangaza – tangazo

Kufa – kifo

Dunda – dundo

Tambika – tambiko

Lia – kilio

Zindika – uzinduzi

10. Andika mambo muhimu manne yanayopatikana katika maana ya lugha na kisha uyafafanue.

Lugha ni chombo cha mawasiliano. Kupitia lugha, watu wanaweza kueleza mawazo, hisia na hisabati za maisha yao ya kila siku. Bila lugha, hakuna mawasiliano ya moja kwa moja kati ya mtu na mtu, wala kati ya mtu na jamii. Hivyo lugha ni nyenzo ya msingi ya kuelewana na kushirikiana.

Lugha hujengwa na maneno, sarufi na matamshi yanayofuata kanuni. Ili lugha iweze kueleweka, lazima iwe na mfumo wa maneno yanayoundwa na mofimu, na sarufi inayopanga muundo wa tungo. Pia lazima kuwe na matamshi sahihi yanayokubaliana na makubaliano ya jamii husika.

Lugha hubeba utamaduni wa jamii. Ndani ya lugha kuna methali, nahau, nyimbo na simulizi zinazohifadhi historia na desturi za jamii. Kwa njia hiyo, lugha hutumika kama hazina ya kumbukumbu ya kijamii na ni sehemu ya utambulisho wa watu wake.

Lugha ni nyenzo ya elimu na utafiti. Kupitia lugha, maarifa hufundishwa na kuenezwa kutoka kizazi kimoja kwenda kingine. Wanafunzi hutumia lugha kufahamu masomo mbalimbali, na watafiti hutumia lugha kuandika matokeo ya tafiti zao. Hivyo lugha ni msingi wa maendeleo ya elimu na sayansi.

11. Jadili athari zinazokusumbua fasihi simulizi iliyohifadhiwa katika maandishi.

Kwanza, fasihi simulizi inapohifadhiwa katika maandishi hupoteza uhalisia wake wa moja kwa moja. Asili yake ni mdomo ambapo msanii na hadhira hushirikiana kwa miguno, vicheko na maswali. Maandishi hayawezi kutoa hali hiyo ya moja kwa moja.

Pili, maandishi hufanya kazi ya fasihi simulizi kuonekana ngumu kwa wasomaji. Wengine hushindwa kuipokea kwa urahisi kama walivyoweza kuisikiliza moja kwa moja kutoka kwa msanii. Hali hii hupunguza mvuto wake.

Tatu, simulizi inapohifadhiwa katika maandishi hupoteza uhuru wa kubadilika. Fasihi simulizi huwa hai kila wakati kwa sababu msanii anaweza kuongeza au kupunguza vipengele, lakini maandishi huweka simulizi katika hali isiyobadilika.

Nne, maandishi huondoa fursa ya lugha ya mwili ambayo ni sehemu muhimu ya fasihi simulizi. Ishara, mikono na sauti za msanii ambazo huchangia kueleza ujumbe hupotea.

Tano, fasihi simulizi ikihifadhiwa kwenye maandishi hupoteza pia ushiriki wa hadhira. Usanii wa mawasiliano kati ya hadhira na msanii huwa haupo, jambo linalopunguza nguvu ya simulizi.

Sita, maandishi yanaweza kubadilisha maana ya asili ya kazi za fasihi simulizi. Wakati mwingine mwandishi huandika kwa mtindo wake binafsi na kuacha baadhi ya vipengele muhimu vilivyokuwepo katika usanii wa mdomo.

12. “Ukosefu wa elimu katika jamii hurudisha maendeleo ya jamii nyuma nyuma.” Jadili kauli hiyo kwa kutumia vitabu viwili vya tamthiliya ulivyosoma kati ya vilivyoorodheshwa hapo chini.

Kwanza, katika tamthiliya *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe* ya E. Semzaba, ukosefu wa elimu umeonyeshwa kupitia uzembe wa wahusika ambao waliacha masomo. Matokeo yake walipata matatizo ya kimaisha na kushindwa kukabiliana na changamoto za jamii.

Pili, ukosefu wa elimu katika tamthiliya hii umeonyesha jinsi vijana wanavyopoteza dira. Wengi walijiingiza katika anasa na kuishi maisha yasiyo na mwelekeo kwa sababu hawakuwa na maarifa ya kusimamia maisha yao.

Tatu, elimu imetajwa kama tiba ya umasikini. Kukosa elimu kulihusishwa na umaskini, kwani wahusika waliokuwa wavivu na wasioelimika walishindwa kushindana na wenzao waliopata elimu bora.

Nne, katika tamthiliya *Mfalme Juha* ya F. Topan, ukosefu wa elimu umesababisha watu kukubali dhuluma za watawala. Wananchi waliokuwa hawana elimu walishindwa kutambua haki zao na wakaendelea kunyanyaswa.

Tano, tamthiliya hii inaonyesha pia kwamba ukosefu wa elimu huwafanya watu kushindwa kubuni mbinu za kujikomboa. Wananchi walibaki watiifu kwa watawala waovu kwa sababu hawakuwa na elimu ya kufikiri kwa uhuru.

Sita, ujumbe wa jumla kutoka tamthiliya hizi mbili ni kwamba elimu ni chombo cha ukombozi. Kukosa elimu ni kikwazo cha maendeleo kwa sababu jamii hubaki nyuma kimaendeleo na kijamii.

13. “Miongoni mwa kazi za fasihi ni kuweka wazi maovu yaliyofichika na kuyakemea.” Chagua washairi wawili kati ya walioorodheshwa hapo chini na jadili jinsi walivyoitekeleza wajibu huo.

Kwanza, katika *Diwani ya Mloka* ya C. Mloka, mshairi amefichua maovu ya kijamii kama ufisadi na rushwa. Ametumia mashairi yake kuonya viongozi wanaotumia madaraka vibaya.

Pili, mshairi huyu amekemea pia maovu ya tamaa na uroho katika jamii. Ameonyesha jinsi watu wanavyosahau utu kwa ajili ya mali na madaraka.

Tatu, katika *Malenga Wapya* ya Takiluki, washairi wameibua matatizo ya kisiasa kama ukandamizaji wa haki za wananchi. Mashairi yao yamekemea viongozi wabinafsi na kupaza sauti za wananchi waliokandamizwa.

Nne, washairi hawa pia wametumia lugha ya picha kuonyesha maovu ya kijamii kama vile umasikini na ukosefu wa haki. Wamekemea mfumo usiowajali wanyonge na kuwatetea.

Tano, mashairi yameonyesha wazi maovu ya utawala wa kikoloni. Wameeleza jinsi ukoloni ulivyowanyima Waafrika haki zao na kuwafanya watumike kama vyombo vya kuzalisha kwa faida ya wakoloni.

Sita, jumla ya kazi za washairi hawa wawili ni kielelezo cha wajibu wa fasihi. Wameweka wazi maovu yaliyokuwa yakifichwa na kuyakemea hadharani kwa lengo la kuelimisha jamii na kuleta mabadiliko.

14. “Mwanamke anaonekana kama kiumbe dhaifu katika kutetea haki zake.” Jadili hoja hii kwa kutumia vitabu viwili vya riwaya ulivyosoma kati ya vilivyoorodheshwa hapo chini.

Kwanza, katika riwaya *Kusadikika* ya S. Robert, mwanamke ameonyeshwa kama kiumbe dhaifu kwa sababu hana nafasi ya kushiriki katika maamuzi muhimu ya kisiasa na kijamii. Wanawake katika riwaya hii wamewekwa pembeni huku wanaume wakitawala nyanja zote, hali ambayo inaonyesha ukosefu wa usawa wa kijinsia.

Pili, wanawake katika *Kusadikika* pia wameonyeshwa kama wanyonge wanaoteseka kimya kimya. Wamekosa ujasiri wa kupinga mfumo dhalimu na badala yake wanalazimika kuishi kwa kutii kanuni kandamizi zilizowekwa na watawala wa kiumbe.

Tatu, katika riwaya *Watoto wa Mama Ntilie* ya E. Mbogo, mwanamke ameonyeshwa akibeba mzigo wa familia peke yake. Mama Ntilie anaonekana mnyonge mbele ya changamoto za maisha kwa sababu hana msaada wa karibu, lakini bado anajitahidi kutetea familia yake. Hali hii inaonyesha jinsi wanawake wanavyobebeshwa majukumu makubwa bila msaada na hivyo kudhihirika kama viumbe dhaifu.

Nne, riwaya hii pia inamuonyesha mwanamke kama kiumbe anayetegemewa na watoto na jamii, lakini mara nyingi anatendewa kwa dharau na kutokuthaminiwa. Wanaume wamechukua nafasi ya utawala na mamlaka, na mwanamke anaachwa katika nafasi ya chini ya kijamii.

Tano, changamoto anazokutana nazo Mama Ntilie zinadhihirisha jinsi jamii ilivyomwona mwanamke kama asiye na uwezo wa kutetea haki zake hadharani. Ingawa ana nguvu ya kiroho na moyo wa kujitolea, hana nafasi ya kusikika katika jamii pana zaidi.

Sita, ujumbe wa jumla katika riwaya hizi mbili ni kwamba mwanamke huonekana kama kiumbe dhaifu katika masuala ya kijamii na kisiasa. Hata hivyo, waandishi wameonyesha kwamba wanawake wanaweza kustahimili na kubeba jukumu kubwa, hivyo wakitoa changamoto kwa jamii ibadili mtazamo na kuwatambua wanawake kama sehemu muhimu ya maendeleo na utetezi wa haki.